

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0). The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК: 811.161.2'374:311
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2026.40.7>

Оксана ЗУБАНЬ, канд. філол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2644-3892
e-mail: oxana.zuban@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Владислав КРИВЕНОК, бакалавр
ORCID ID: 0009-0006-1070-7378
e-mail: vladyslavkryvenok@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФОРМИ І НАСЛІДКИ МОСКОВСЬКОГО МОВНОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ¹ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКАРСТВІ ХХ СТОЛІТТЯ (ЗА ДАНИМИ ЛІНГВОСТАТИСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)²

Вступ. Українську лексикографію ХХ ст. досліджували переважно в аспекті якісно-структурних змін, що відбулися під впливом мовної політики 30-х рр., тоді як статистичне вимірювання асиміляційних лексикографічних тенденцій не стало предметом лінгвістичного дослідження, що визначає актуальність наукової розвідки, яка ставить за мету статистично об'єктивувати асиміляційні тенденції в перекладних словниках на основі статистичного дослідження вибірок лексичних реєстрів двох московсько-українських словників, до і після 1933 р., що зумовлено політикою московського мовного імперіалізму, спрямованою на примусову асиміляційну кодифікацію писемної форми української мови.

Методи. Використано методи: статистичного та контрастивного аналізу, методу фонетичного, морфемного та словотвірного аналізу, методу графічного унаочнення статистичних даних.

Результати. Дослідження лексичних реєстрів двох перекладних московсько-українських словників засвідчило, що словникові статті мають низку асиміляційних відмінностей у формуванні українськомовної частини словникової статті. Методом контрастивного аналізу було зіставлено ліву (московську) та праву (українську) частини 942 словникових статей, спільних для обох словників, і сформовано вибірку словникових статей із морфо-фонетичними лексичними дублетами – українськими словами, що характеризуються різним ступенем формальної подібності до реєстрової московської лексеми (без урахування етимології). На базі лексикографічних вибірок обчислено два індекси – індекс семантико-стилістичної близькості та індекс кодифікації морфо-фонетичної асимільованості словника, які формують модель статистичної параметризації асиміляційних процесів, що стали наслідком московського мовного імперіалізму ХХ ст.

Висновки. Отримані значення статистичних індексів засвідчують, що словник 1969 р. має набагато вищий ступінь лексикографічно кодифікованої асимільованості, ніж словник 1918 р. Обґрунтована в дослідженні статистична методика та її апробація на репрезентативному лексикографічному матеріалі з високим ступенем вірогідності дає змогу оцінити всю генеральну сукупність – повний лексичний реєстр досліджуваних словників. Запропонований індекс кодифікації морфо-фонетичної асимільованості словника не претендує на вичерпний статистичний опис усіх типів примусової інтерференції як наслідку політики московського мовного імперіалізму, проте кількісно об'єктивує системну тенденцію до формально-структурної уніфікації лексики, а розроблена методика релевантна для зіставного аналізу перекладних словників різних періодів.

Ключові слова: українська мова, перекладна лексикографія, мовний імперіалізм, перекладний еквівалент, морфо-фонетична асимільованість, статистичний параметр, статистичний індекс.

Вступ

Характер українського словникарства як практики й теорії укладання словників у ХХ ст. безпосередньо визначається характером тогочасних суспільно-політичних та ідеологічних умовин у житті українського народу. Імперіалізм московії як ідеологія національної несвободи, що призводить до фальшування дійсності в інтересах держави-колонізатора, посилив у ХХ ст. свій наступ на націоналізм, що антагоністично оприявнюється як ідеологія національної свободи (Іванишин, 2022, с. 13). Петро Іванишин сутнісно окреслює культурний імперіалізм, або імперіалізм у культурі, як такий, що "полягає в нав'язуванні іншим народам своїх культурних чи таких, що вважаються культурними, надбань та цінностей (**МОВИ**

[виділення. – Авт.], релігії, мистецтва [...] з метою підтримки своєї гегемонії". Натомість для культурного націоналізму, чи націоналізму в культурі, "характерна інша настанова: культивування й утвердження національної ідентичності та національної ідеї того чи іншого народу" [Іванишин, 2022, с. 18–19]. Культурний імперіалізм є надзвичайно складним феноменом, до якого належить і складник мовного імперіалізму. Поняття мовного імперіалізму як явища, що потребує вивчення, входить до теорії лінгвістичного імперіалізму, що виникла як критика імперського становища англійської мови і була обґрунтована Робертом Філіпсоном у праці "Лінгвістика імперіалізму" (Phillipson, 1992). Роберт Філіпсон розглядає лінгвістичний імперіалізм як підвид лінгвоциду: "[...]

¹ Статтю подано в авторській редакції.

² Результати дослідження було апробовано під час виступу на міжнародній конференції "5th International Scientific and Practical Conference "Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes" (September 8–10, 2025, Zurich, Switzerland)" та в опублікованих тезах: Кривенок В., Зубань О. Московський культурний імперіалізм в українській мові: моделювання індексу асимільованості словника // Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference "Evolving Science: Theories, Discoveries and Practical Outcomes" (September 8–10, 2025, Zurich, Switzerland). European Open Science Space, 2025. P. 131–137. DOI 10.70286/EOSS-08.09.2025, URL https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2025/09/Zurich_Switzerland_08.09.25.pdf. У вигляді наукової статті дослідження публікуємо вперше.

здійснення та відтворення нерівного розподілу влади та ресурсів (як матеріальних, так і нематеріальних) між групами, які визначаються на основі мови" (Phillipson, 1992, с. 56). Однак теорія лінгвістичного (мовного) імперіялізму – теоретична концепція суспільно-філософського характеру, згідно з якою досліджується домінування мови держави-носія як політичного інструмента встановлення нерівності між народами через економічну, політичну та військову потужність.

У нашому дослідженні поняттю мовного імперіялізму надається власне лінгвістичне трактування: мовний імперіялізм розглядаємо не тільки як форму зовнішнього обмеження вільного функціонування мови, зокрема витіснення і маргіналізації української мови різними способами політичного, соціального чи іншого утиску, а і як явище власне лінгвістичне – домінування московської мови шляхом штучної асиміляційної кодифікації писемної форми української мови через контроль над в н у т р і ш н і м и законами української мови, зокрема заборони й вилучення зі словників певних слів (з одночасним заступленням їх кальками й покручами – міжмовною інтерференцією), їхніх значень, граматичних форм, морфем, словотвірних моделей, фразеологізмів, складневих конструкцій, правописних і фонетичних норм – запровадження таких мовних норм, що є ближчими до московської мови.

Безпрецедентні імперіально-культурні колонізаційні наступи з боку московії в минулому столітті спричинилися до колосального викривлення і переформатування українськомовної дійсності, що можна спостерегти в усій словниковій продукції, виданій після 1933 р. на території України. Державну перебудову зайшла влада здійснювала рівночасно з "перебудовою" української мови на всіх рівнях її системної організації. Наголошувалося, що советська наддержава – ССРСР – мусить провадити таку політичну стратегію, що уможливила б безперешкодний доступ членів одного народу-колонії до культурних здобутків іншого народу-колонії. Плацдармом такої міжкультурної, інтернаціональної, глобальної взаємодії виступила московська мова, що стала основним засобом космополітичної "благочесної" стратегії зрівняння всіх підсоветських народів. Ця рівність, по суті, означала однаково залежне, підневільне, рабське становище держав-колоній у всіх царинах буття, зокрема і мовній.

Усі форми злочинного московського імперіялізму – чи то царського, чи то большевицько-комуністичного, чи то сьогоднішнього рашистського (путінського) – попри різні форми й методи дії мали незмінно одну засадничу мету – асимілювати об'єднані силою зброї народи в одному культурному, штучно створеному, просторі. Саме дія мовного впливу, найперше через проникнення в дім буття кожної нації – м о в у – (за відомим визначенням М. Гайдеггера (Гайдеггер, 2007)) виявилася найдієвішою спробою розчинити українців у темряві большевицької гнітючої і гримучої поневолювальної системи. А тому все, що найвиразніше відрізняло нашу мову від мови "соціалістичного будівництва", себто московської, визнавалось "ідеями українського фашизму в мовознавстві".

Огляд літератури. Проблематика структурних змін української лексики під впливом московської мови має досить тяглу традицію в українському мовознавстві. Ще Іван Огієнко у працях, присвячених історії української літературної мови та нормотворчим процесам, наголошував на системному витісненні питомих лексичних одиниць формально наближеними до московської мови

варіантами ("Історія української літературної мови" (Огієнко, 1949), "Український стилістичний словник" (Огієнко, 1924)). Подібні процеси детально осмислював Юрій Шевельов, розглядаючи мовну інтерференцію не як сукупність випадкових запозичень, а як структурно зумовлений наслідок тривалого асиміляційного тиску, що охоплює всі рівні мови ("Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) Стан і статус" (Шевельов, 1987)). Нормативно-критичний і водночас описово-аналітичний вимір цих процесів репрезентують праці Бориса Антоненка-Давидовича ("Як ми говоримо" (Антоненко-Давидович, 1970)), де послідовно продемонстровано механізми витіснення питомих українських форм формально подібними до московських. У постсоветський період питання московізаційних змін і деформацій лексичної системи української мови послідовно порушують праці Лариси Масенко, яка аналізує механізми мовного тиску та їхні наслідки для словникового складу ("Мова і суспільство: постколоніальний вимір" (Масенко, 2004), "Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали" (Масенко, 2005), "Суржик: між мовою і язиком" (Масенко, 2011)), а також розвідки Олександра Пономарева, присвячені проблемам мовної норми й калькування ("Культура слова: Мовностилістичні поради" (Пономарів, 2011)). Історико-лінгвістичний і лексикографічний вимір інтерференційних процесів представлено також у працях Василя Німчука ("Історія українського правопису XVI–XX століття" (Німчук, 2004)). Продовженням традиції наукового розкриття мови є праці Ірини Фаріон ("Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір" (Фаріон, 2004), "Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей)" (Фаріон, 2013)), де большевицькі зміни української мови осмислено як системне явище, що охоплює фонетику, лексику, словотвір, граматику, стилістику та закріплюється зокрема через освітню, політичну й лексикографічну практику. Номінації, що їх доцільно повернути для позначення актуальних сьогодні понять чи певних їхніх аспектів, а також як функціонально-стильові варіанти активно вживаних номінацій розглядає у своїй статті "Повернена лексика як ресурс для заміни вкраплень і кальок" Євгенія Карпіловська (Карпіловська, 2022).

Автор найбільшого бібліографічного показника словників української мови Дмитро Пилипчук зазначає, що "Україна – країна щонайменше сімох тисяч слівників національної мови" (Пилипчук, 2020, с. 15). Разом із тим советська лексикографія, за його підрахунками, применшила потенційний реєстр найбільшого словника української мови щонайменше всемеро. Перший найбільший загальномовний тлумачний словник української мови в 11 томах (1970–1980) – це, за його висловом, "колоніальний словник дозволеної повноти". "Непрокрустований (певна річ, електронний) тлумачний академічний словник української мови сьогодні мав би сягнути мільйона слів" (Пилипчук, 2020, с. 3–4). На наше переконання, саме доробок української лексикографії ХХ ст. системно відображає зміни у лексичному складі української мови, спричинені московським мовним імперіялізмом.

Українську лексикографічну спадщину ХХ ст., безумовно, досліджували в аспекті змін лексичного фонду, але більшість досліджень зосереджується на якісному описові явищ або на окремих лексичних групах, тоді як порівняльно-статистичне вимірювання асиміляційних лексикографічних тенденцій у словниках різних періодів не стало предметом системного лінгвостатистичного

дослідження, зокрема в аспекті вивчення асимільованості з московською мовою українськомовних лексикографічних перекладних статей, що й зумовлює **актуальність** нашої розвідки, **мета** якої – статистично об'єктивувати й порівняти асиміляційні тенденції в перекладних словниках різних періодів (визначити ступінь кодифікації асимільованості словника) на основі статистичного дослідження вибірок лексичних реєстрів із двох перекладних московсько-українських словників: до 1933 р. ("Словник московсько-український" (МУС-1918) Віктора Дубровського (Дубровський, 1918) і після 1933 р. ("Російсько-український словник" АН УРСР (РУСАН-1969)

(Російсько-український словник, 1969, т. 3).

Об'єктом дослідження є лексика словникових статей московсько-українських перекладних словників.

Предмет дослідження становить структура словникових статей московсько-українських перекладних словників в аспекті статистичного об'єктивування асиміляційних ознак українськомовної лексики.

Методи

В основу експериментального лінгвостатистичного дослідження покладено такі методи: статистичного аналізу (обчислення статистичних параметрів, статистичного моделювання лінгвістичних явищ, статистичного індексування) та контрастивного аналізу, методуку

фонетичного, морфемного та словотвірного аналізу, методуку графічного унаочнення статистичних даних.

Результати

Форми московського мовного імперіялізму в українській лексикографії: історична довідка. Усесвітнє злиття націй через злиття їхніх мов – це головна стратегічна мета мовно-культурницької політики советського керівництва у ХХ ст. (Масенко, 2005), тому у 30-х роках почалася політика московського мовного імперіялізму – добре спланований наступ на українську мову як форму себевиявлення, життя української нації. Цей наступ виявлявся через екстралінгвальні чинники (економічні, політичні, соціальні, військові та ін.) для утвердження московської мови як *lingua franca*, а також був спрямований на реорганізацію системи української мови шляхом її асиміляції до московської мови з метою знищення самобутніх рис української мови. Системно політика московського мовного імперіялізму була реалізована в українській лексикографії.

Загальна кількість словникових видань в Україні за період першої половини ХХ ст. (1900–1950 рр.) становить 429 (Пилипчук, 2020, с. 13–14). Розподіл цієї кількості за роками не є однорідний. Дані за кожним роком про кількість українських словників, видрукованих у цей період, систематизовано в табл. 1.

Таблиця 1

Кількість паперових книжкових словникових видань в Україні в 1900–1950 рр. (за Д. Пилипчуком)		
Рік і кількість назв словників	Рік і кількість назв словників	Рік і кількість назв словників
1900 – 1	1917 – 21	1934 – 11
1901 – 1	1918 – 76	1935 – 11
1902 – 1	1919 – 10	1936 – 6
1903 – 0	1920 – 6	1937 – 6
1904 – 3	1921 – 3	1938 – 6
1905 – 3	1922 – 4	1939 – 2
1906 – 2	1923 – 14	1940 – 3
1907 – 5	1924 – 16	1941 – 3
1908 – 7	1925 – 22	1942 – 2
1909 – 8	1926 – 34	1943 – 0
1910 – 4	1927 – 20	1944 – 0
1911 – 4	1928 – 25	1945 – 0
1912 – 4	1929 – 13	1946 – 0
1913 – 1	1930 – 22	1947 – 2
1914 – 1	1931 – 19	1948 – 5
1915 – 0	1932 – 9	1949 – 1
1916 – 1	1933 – 8	1950 – 5

Наведені кількісні дані свідчать про те, що за умов вільного панування українців на своїй землі в першій половині ХХ ст. українське словникарство могло мати значно вищий успіх. Періоди піднесення української лексикографії чітко корелюють з історичними періодами зростання національної свідомості українців – Українська революція 1917–1918 рр. і "українізація" 1923–1931 рр. (виділено в таблиці підкресленням). Як бачимо, після 1933 р. українське словникарство кількісно (про якісний вимір ітиметься далі) перебуває у вкрай прикрому становищі.

До 1933 р. було укладено 368 словників української мови, тобто в середньому щорічно виходило приблизно 10 словників, тоді як від 1933 до 1950 р. з'явилося всього 100 словників (воєнні події до цього також спричинилися), а середній показник на рік складає приблизно 5 словників, що удвічі менше, ніж до 1933 р.

Зазначені кількісні дані, вочевидь, засвідчують, що плин лексикографічного розвитку у 1933 р. та наступних роках першої половини ХХ ст. зазнав зовнішньополітичних

утручань у послідовній політиці московського мовного імперіялізму.

Внутрішньомовний наступ московського мовного імперіялізму було розгорнуто 1933 р., коли 6 квітня було сформовано комісію на чолі з А. Хвилею. Організували її з дуже загадковою метою: "для перевірки роботи на мовному фронті". Комісія мала "очистити теоретичний фронт від усього буржуазно-націоналістичного сміття, повести дійсно пролетарськими шляхами творення української наукової термінології, виправити українську фразеологію, український правопис" (Хвиля, 1933, с. 35), чого й було досягнуто. Яка основна причина того? Українська мова своєю самобутністю і здатністю життєтворити створює "штучний бар'єр" із московською мовою як символом і засобом глобального (у межах космополітичної ідеології) поневолення, спустошення і знедуховлення. Оригінальність системи української мови стала основним мотивом для москвитів розпочати стратегічну операцію зі створення

советської версії української мови ("недоукраїнської", за висловом Ірини Фаріон).

Словник як кодифікація лексико-семантичної і фразеологічної систем (хоч інші рівні мови зазнали не меншого спотворення) української мови мусив не відображати її багатства й строкатости, а слугувати засобом "соціалістичного будівництва", засобом стандартизації внутрішньодержавної комунікації (цю риторичку про комунікативну функцію мови як найпершу і найпріоритетнішу досі часто чуємо від носіїв-рабів нової, але в суті своїй імперіалістичної, ідеології – західного неолібералізму; основна ж функція мови "полягає в креації, а не комунікації" (Сайко, 2023, 62)). З огляду на це, нищівних ударів зазнало українське термінознавство. Спеціально створені бригади в 1934–1935 рр. уклали низку термінологічних бюлетенів, де терміни, створені на питомому українськомовному ґрунті, ліквідовано, натомість їхнє місце посіли інтернаціоналізми (Масенко, 2005).

Український публіцист, історик і громадський діяч у діаспорі Павло Штепа додатком до своєї книги "Українець і москвин: дві протилежності" на двох сторінках подає перелік усіх українських науково-термінологічних словників, що їх знищено 1933 р. Вважаємо за обов'язок ще раз оприлюднити цей розстрільний список лексикографічних праць: Білик Я. Політичний словник. – Харків, 1925; Булда С. Словник будівельної термінології. – Х., 1930; Василенко П., Шелудько І. Словник гірничої термінології. – Х., 1931; Веретка С. Практичний російсько-український правничий словник. – Х., 1926; Вовчанецький В. Словник ботанічної термінології. – Х., 1932; Галин М. Російсько-український медичний словник. – Київ, 1928; Горецький П. Словник термінів педагогіки, психології. – К., 1928; Дарморос М., Дарморос Л. Словник технічної термінології. – К., 1926; Діденко О. Російсько-український словник математичної термінології. – Запоріжжя, 1926; Дорошенко М. та ін. Словник ділової мови. – Х., 1930; Дубровський В. Російсько-український технічний словник. – К., 1926; Жигадло М. Російсько-український словник ремісничих професій, підприємств. – Х., 1929; Журківський В. Російсько-український транспортний словник. – Х., 1926; Зенкевич С. Словник хемічної номенклатури (неорганічна хемія). – К., 1928; Калинович Ф. Астрономічна термінологія і номенклатура. – К., 1930; Калинович Ф. Словник математичної термінології. – К., 1926; Калинович Ф. Термінологія теоретичної механіки. – К., 1926; Кисільов В. Медичний російсько-український словник. – О., 1928; Корчак-Чепурківський О. Номенклатура хвороб. – К., 1927; Крамаревський В. та ін. Словник медичної термінології. – Х., 1931; Кривченко Г. Словник економічної термінології. – К., 1930; Кримський А. Російсько-український словник правничої мови. – К., 1926; Курило О. Словник хемічної термінології. – К., 1928; Лінкевич Є. та ін. Російсько-український словник ділової мови. – Х., 1926; Лоханько Ф. Словник технічної номенклатури (мануфактурний). – К., 1928; Носов А. Словник термінів антропогеографії. – К., 1931; Орловський В. Російсько-український словник банкового діловодства. – Х., 1925; Осипів М. Російсько-український словник потрібних у діловодстві слів. – Х., 1926; Паночіні С. Словник біологічної термінології. – Х., 1931; Підмогильний В. Фразеологія ділової мови. – К., 1927; Полонський Х. Словник природничої термінології. – К., 1928; Сабалдир П. Словник сільськогосподарської термінології. – Х., 1931; Свободин М. Правничий словник. – К., 1924; Секунда Т. Українська технічна термінологія. – К., 1919; Тимченко Є. Історичний словник української мови. – Х., 1932; Трихвиль Ю. Словник технічної термінології (мірництво). – К.,

1930; Туркало К. Словник технічної термінології (комунальне господарство). – К., 1928; Тутковський П. Словник геологічної термінології. – К., 1923; Фаворський В. Словник механічної термінології (силови). – К., 1929; Фаворський В. Словник транспортної термінології. – К., 1932; Фаворський В. Словник фізичної термінології. – К., 1932; Цешківський Ф., Черняхівський О. Анатомічні назви. – К., 1925; Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури (птахи). – К., 1927; Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури (хребетні тварини). – К., 1927; Шелудько І. Радіословник. – К., 1929; Шелудько І. Словник виробничої термінології. – Х., 1931; Шелудько І. Словник хемічної термінології (електротехнічний). – К., 1928; Шелудько І., Садовський Т. Словник технічної термінології. – К., 1928; Щеголів І. Словник ентомологічної номенклатури. – К., 1918; Щеголів І. Словник зоологічної номенклатури (безхребетні тварини). – К., 1928; Якубський С., Якубський О. Російсько-український словник військової термінології. – Х., 1928; Якубський С., Якубський О. Російсько-український словник для військових. – Х., 1924; Яната О., Осадча Н. Словник ботанічної номенклатури. – К., 1928.

Також москвини знищили перші три томи багатотомних словників, що вже вийшли у світ: Кримський А., Єфремов С. Російсько-український словник. – К., 1928; Єфремов С., Ніковський А. Словник української мови. – К., 1928. "Готові до друку рукописи четвертого і дальших томів москвини конфіскували і вивезли до Московщини (мабуть, знищили там)" (Штепа, 2010, с. 640–641).

У численних резолюціях від Народного комісаріату освіти ставлено вимогу "у жодному разі [...] не оминати спільних для обох мов елементів (слів), зокрема й слів інтернаціонального походження" (Резолюції Комісії... 1934). Так, наприклад, за "Реєстром репресованих слів" (Масенко, 2005, с. 354), *письмівка* стала *курсивом*, *витинок* – *сектором*, *дотик* – *контактом*, *автомобілярня* – *автозаводом*, *виробня* – *заводом*, *електровня* – *електричною станцією*, *неділка* – *атомом*.

Для усвідомлення ступеня безкомпромісовості у вищезгаданій самобутності української мови, кодифікованої через словникові напрацювання, процитуємо тут конкретні кроки, що їх мала здійснити мовна нарада при НКО УСРР в словникарській царині українського мовознавства: а) Розгорнути [...] гостру критику всіх словників, виданих колишнім Інститутом української наукової мови та пізніше Інститутом мовознавства. б) Негайно переглянути всю словникову продукцію, що друкується [...], РУС – IV том, Історичний – том II, вип. 1, з погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології. в) [...] негайно виділити склад комісії і організувати досконалий, з погляду ідеологічного насамперед, перегляд словників і термінології [...]. д) Дальші шляхи розвитку [...] словникової діяльності треба цілком побудувати на основі марксоленінської методології [...]. е) [...] засудити дотеперішню практику укладання словників за принципами навмисного вигадування слів нацдемівського типу для словника [...]. з) Термін має бути відповідний до загальної мовної політики радянської влади" (Хвиля, 1933, с. 119–124).

Українську лексику, якої московська мова не має або яка "ріже вуха" організаторам мовних репресій, політики московського мовного імперіалізму називали "спеціально вигаданою", "штучною", "провінціалізмами", "народно-хуторянськими локалізмами", "витягненим з

архіву лексичним мотлохом", а роботу словників минулих десятиліть – "методологічним збоченням" (Масенко, 2005).

Правдиво живу, народну українську термінологію, що відповідала законом дихання і рухання мови, визнавали "шкідницею" і небезпечною для окупаційного комуністичного режиму. Тому заміна одних, визначальних для української мови, форм на другі, що фальшують українську дійсність, була неминучою в контексті наступу зловорожого мовно-культурного імперіялізму, розвиненого в 30-х роках до безпрецедентно високоякісних форм.

Ті слова, що увійшли до українського лексичного фонду із західноукраїнських діалектів, безоглядно вилучали як такі, що не характерні для широких робітничих мас. Майже всю самотню українську лексику кваліфікували як штучно створену і взоровану на польську мову. Відтак аж до відновлення незалежності заборонили впроваджувати в українську термінологію нові слова поза посередництвом московської мови. Духотворчу й буттвеоберігальну функції української мови було загальмовано й притуплено.

Обґрунтування проблематики дослідження: асиміляційні лексикографічні процеси як наслідок московського мовного імперіялізму. Дослідження лексичних реєстрів та структури словникових статей двох перекладних московсько-українських словників (МУС-1918 та РУСАН-1969) засвідчило, що словникові статті цих лексикографічних видань мають низку відмінностей, які ми назвали асиміляційними, у формуванні правої українськомовної частини словникової статті, зокрема в словнику 1969 р. (РУСАН-1969) визначено такі ознаки: 1) введено нові слова, що характеризується подібністю фонетичної та морфологічної структур до московських реєстрових слів; 2) змінено позицію українського слова в синонімічному ряді перекладних еквівалентів – активну, першу, позицію посідають слова, фонетично та морфологічно подібні до московського реєстрового слова, а питомі українські слова, коренево відмінні від московських, переходять у позиції пасивного словникового запасу; 3) вилучено частину питомої української лексики.

Лексика української мови, безумовно, має спільні, подібні риси як фонетичні, так і морфологічні, з лексикою московської мови з причини спільнослов'янського походження. Відповідно, українськомовні перекладні еквіваленти у перекладних московсько-українських словниках закономірно мають історично сформовану морфо-фонетичну подібність, напр.: моск. *дятел* – укр. *дятел*, моск. *доплетать* – укр. *доплітати*, моск. *дунуть* – укр. *дунути*. Однак під впливом політики московського мовного імперіялізму 30-х р. ХХ ст. через перекладні московсько-українські словники в лексико-семантичну систему української мови почали вводити штучно асимільовані до московської мови за фонетичними, словотвірними, словозмінними ознаками українські слова-дублети, що замінювали власне українські слова з іншими коренями чи афіксами.

Український перекладознавець Михайло Сайко у численних наукових працях широко й ґрунтовно описує нищівний характер мовного переключення, викривлення і спотворення української лексики на прикладі української медичної терміносистеми, називаючи цей процес симулякризацією: "Ухвалення нового Правопису 1933 р. та оприлюднення "Медичного термінологічного бюлетеня" 1934 р. спричинилися до витворювання симулякрів в українській медичній терміносистемі на всіх рівнях мови. [...] значна частка термінологічних симулякрів сьогодні

залучена до фахової та лексикографічної літератури, чинної анатомічної номенклатури та інших термінологічних стандартів" (Сайко, 2021, с. 133–134). Поняття термінологічного симулякра науковець означає як "мовний відбиток колоніального дискурсу на українській терміносистемі у вигляді терміна, уподібненого до фонетичних, словотвірних, словозмінних, лексико-семантичних та складневих зразків мови-колонізатора. [...] термінологічні симулякри є головним виплодом мовної реалізації ідеологічних настанов радянської влади на термінологічній площині" (Сайко, 2021, с. 97). Роблячи спробу повернути медичну терміносистему до природних українськомовних форм, мовознавець вдається до термінологічної десимулякризації (на окремих рівнях мови), що в його окресленні є "матеріальним проявом деколонізації української терміносистеми в контексті постколоніального дискурсу" (Сайко, 2021, с. 97–98, 134). Так, на фонетичному (що є першим кроком до симуляції терміна), словотвірному (заборона нормативних засобів словотвору та заміна їх на неприродні для української мови), словозмінному (спотворювання роду іменників), лексико-семантичному (іменникові терміни як стриженва матерія для вподібнення) рівнях Михайло Сайко пропонує українські відповідники до симулякрових творинь. Наприклад, безпотрібність і симуляційність активних дієприкметників в українській мові він таблично доводить в діяхронній зіставі (*анестезний/анестезійний* (1928) → *анестезійний/знечуйний* (1931) → *анестезуючий* (1934) → *анестезуючий* (1936); *самодійний* (1928) → *самочинний* (1931) → *самодіючий* (1934) → *самодіючий* (1936)) (Сайко, 2021, с. 113, 134).

У нашому дослідженні явище фонетичної та морфологічної подібності лексики двох мов у статтях перекладних словників розглядаємо дещо ширше, ніж симулякризація. Для термінологічного визначення цього явища було використано поняття "морфо-фонетична асимільованість", а для українських слів – перекладних еквівалентів з московської – з такими ознаками використано термін "морфо-фонетичний лексичний дублет", під яким розуміємо українське слово, що виявляє різний ступінь формальної (часткової або повної фонетичної та/або морфологічної) подібності до реєстрової московської лексеми. Важливо ще раз зауважити, що морфо-фонетичні лексичні дублети не обов'язково є фонетично чи морфологічно калькованими як вияв примусової інтерференції до московської мови (напр., моск. *день* – укр. *день*: це слово є спільним для української і московської мов з огляду на їхнє спільнослов'янське мовне коріння), але, зважаючи на подібність фонетичної структури у синхронії, такі слова на цьому етапі дослідження також зараховуємо до категорії морфо-фонетичних лексичних дублетів, не враховуючи етимологічної довідки діяхронічного аналізу.

Аналіз словникових матеріалів дав змогу класифікувати морфо-фонетичні лексичні дублети на 2 типи: 1) фонетичні дублети, у яких подібність реалізується на рівні фонетичної структури слова без істотної словотвірної перебудови, напр., РУСАН-1969: *давнишний* – *давнишій*, *даль* – *даль*, *дымить* – *димити*, *держать* – *держати*, *диговина* – *диговина*, *докучатъ* – *докучати*, *дряхлый* – *дряхлий*, *дубасить* – *дубасити*, *дыбом* – *дибом*, *дамба* – *дамба*, *добровольно* – *добровільно*, *дорожка* – *доріжка*, *дань* – *дань*, *даром* – *даром*, *десерт* – *десерт*, *дозреватъ* – *дозрівати*, *доход* – *доход*, *дебри* – *дебрі*, *догадка* – *догадка*, *достойно* – *достойно*, *дозор* – *дозор*, *домосед* – *домосід*, *диагональ* – *діагональ*, *доблестный* – *доблесний*, *докашивать* – *докошувати*,

домчать – домчати, доньне – донині, доспорить – доспорити, досыта – досита, дамочка – дамочка, делікатничать – делікатничати, денёк – деньок; є й дублети, що їх містять лише МУС-1918, наприклад: *дикарь – дикарь, древесина – дресина*; 2) морфологічні (морфемно-словотвірні) дублети, у яких подібність до московської лексики досягається шляхом залучення спільних або калькованих словотвірних моделей, напр., РУСАН-1969: *дотаскивать – дотаскувати, дарование – дарування, довершать – довершувати, доносчик – донощик, даровать – дарувати, двуличный – дволичний, деление – ділення, двуличность – дволичність,*

двоедушие – двоєдушність, действующий – діючий, дружелюбие – дружелюбність, долготерпеливый – довготерпеливий; в обох словниках (МУС-1918 та РУСАН-1969): *даровой – даровий, дощипывать – дощипувати, деспотический – деспотичний.*

Окремою асиміляційною тенденцією словника було визначено позиційне зміщення, коли формально подібний до московського слова українськомовний еквівалент, що у МУС-1918 мав не найпершу позицію, у РУСАН-1969 систематично переходить до початку синонімічного ряду, тобто в активний словниковий запас, приклади зміни позиції подано в табл. 2.

Таблиця 2

Приклади переходу морфо-фонетичних дублетів в позицію активного словникового запасу

Реєстрова одиниця московською мовою	Перекладний українськомовний еквівалент	Позиція в правій частині словникової статті в МУС-1918	Позиція в правій частині словникової статті в РУСАН-1969
<i>доска</i>	<i>дошка</i>	2	1
<i>даровой</i>	<i>даровий</i>	2	1
<i>доспевать</i>	<i>доспівати</i>	5	1
<i>дама</i>	<i>дама</i>	2	1
<i>духота</i>	<i>духота</i>	5	1
<i>дворня</i>	<i>двірня</i>	4	1
<i>дремота</i>	<i>дрімота</i>	4	1
<i>дыхание</i>	<i>дихання</i>	4	1
<i>дармоедство</i>	<i>дармоїдство</i>	3	1
<i>двоение</i>	<i>двоїння</i>	2	1

Зміна позиції слова в словниковій статті – важливий показник активності/пасивності слова в лексичній системі мови, адже першим у словниковій статті перекладного словника зазначається найближче за значенням і поширенням слово, що зазначено і в передмові до РУСАН-1969: "Українські відповідники російського однозначного слова, якщо їх два або декілька, [...] подані у порядку від найближчого за значенням і стилем і найбільш поширеного за вживанням до більш віддаленого за значенням і стилем і менш поширеного" (Російсько-український словник, 1969, т. 1, Передмова, с. VII). Відповідно перше слово української частини словникової

статті будемо вважати найбільш значущим кодифікованим перекладним еквівалентом, що пропонується укладачами словника як слово з найвищим ступенем семантико-стилістичної близькості до заголовного слова (московського) словникової статті.

Індикатором асиміляційної тенденції у перекладній лексикографії є також усічення синонімічних рядів, за якого багаті ряди питомих українських перекладних еквівалентів, зафіксованих у МУС-1918, у РУСАН-1969 редукуються до одного-двох формально подібних до московських, приклади виведення українських слів із переліку перекладних еквівалентів подано в табл. 3.

Таблиця 3

Приклади усічення синонімічних рядів перекладних еквівалентів у порівнянні двох перекладних словників (МУС-1918 та РУСАН-1969)

Реєстрова одиниця московською мовою	Українськомовні перекладні еквіваленти в правій частині словникової статті в МУС-1918	Українськомовні перекладні еквіваленти в правій частині словникової статті у РУСАН-1969
<i>драка</i>	<i>колотня, колотнеча, бійка, тасканина, чварь, биття</i>	<i>бійка</i>
<i>дрова</i>	<i>опал, распалка, сирняк, мокрець, рубанці, заплава</i>	<i>дрова</i>
<i>державный</i>	<i>зверхній, владичний, панувальний, всевладний</i>	<i>державний</i>
<i>десерт</i> (у РУСАН – десерт)	<i>лагомина, ласощі, заїдки, присмака</i>	<i>десерт</i>
<i>дефектный</i>	<i>шварунковий, вадний, ганжівний, дефектовний</i>	<i>дефектний</i>
<i>длинноволосый</i>	<i>патлатий, кудлатий, пелехатий, волохатий</i>	<i>довговолосий</i>
<i>длинношерстный</i>	<i>вовнастий, пелехатий, волохатий, кудлатий</i>	<i>довгошерстий</i>
<i>досадно</i>	<i>прикро, докучно, неприємно, омпо</i>	<i>досадно, прикро</i>
<i>доходъ</i> (у РУСАН – доход)	<i>прибуток, зиск, рихта, потяг</i>	<i>доход, прибуток</i>
<i>дебелость</i>	<i>гладкість, опастстість, дебелисть</i>	<i>дебелисть</i>
<i>добродушный</i>	<i>добростливий, добротливий, добросердий</i>	<i>добродушний</i>
<i>догадливость</i>	<i>тямкість, спритність, уторопність</i>	<i>догадливість</i>
<i>ознание</i>	<i>довідь, дознаття, слідство</i>	<i>дізнання</i>

Визначені ознаки асиміляційної лексикографічної тенденції, що, на наше переконання, зумовлені і тривалою політикою московського мовного імперіалізму, у двох перекладних словниках: морфо-фонетичні слова-дублети, набуття активної позиції морфо-фонетичного

слова-дублета, вилучення питомої української лексики, – є чітко детермінованими ознаками, що їх можна оцінити/квантитативно, і виміряти ступінь кодифікації асимільованості словника.

Систематизація матеріалу лінгвостатистичного дослідження. Матеріалом дослідження було обрано два перекладні московсько-українські словники: "Словник московсько-український" (Дубровський, 1918) і "Російсько-український словник" АН УРСР (Російсько-український словник, 1969, т. 1). Хронологічний розподіл лексикографічних праць був зумовлений тим, що в партійних настановах 1933 р. до мовознавців висунуто вимогу добирати в словниках в українській частині слова, "однозвучні" й "рівнозначні" з московськими, тому в дослідженні ставимо завдання порівняти реєстри перекладних словників, укладених до 1933 р. і після.

Результатом систематизації матеріалу дослідження у формі, зручній для подальших кількісних обчислень, стала база даних (БД) у форматі Microsoft Excel, якій передував процес формування лексичної вибірки із досліджуваних словників у послідовності виконання поставлених завдань.

Завдання 1. Сформувати єдиний лексичний реєстр за обома перекладними словниками (визначити московські слова, які є в обох словниках). На базі реєстру кожного словника було сформовано матеріал дослідження: вибірку слів на літеру "Д". Таке обмеження реєстру слів спричинене значною часо- й ресурсовитратністю експерименту. Для вірогідних результатів експерименту було зіставлено реєстри обох

словників на літеру "Д" і отримано вибірку слів, зафіксованих в обох словниках. Усього реєстрових слів на літеру "Д" в МУС-1918 – 1090, із них 942 слова фіксує РУСАН-1969, інших 148 слів цей словник не містить. Отже, лексикографічна вибірка обсягом 942 словникові статті становить досліджуваний матеріал у нашому експерименті.

До кожного слова московською мовою цієї вибірки було виписано всі українські відповідники в тому порядкуві, у якому вони зафіксовані в словникові. Повторювані відповідники для 2-го, 3-го і т. д. значення багатозначного слова пропускалися. Наприклад, словникова стаття до реєстрової одиниці "Дѣло" в МУС-1918 має такий вигляд:

Дѣло-справа; діло, чин, утвір, праця, робота; (поступок) учинок; (суцність предмета или обстоятельства) річ; (судебное) справа, позов; (битва) бій, баталія, потреба; (надобность) потреб; акт; морока; штука.¹

Після виписування українських відповідників до реєстрової одиниці "Дѣло" отримуємо табличну систематизацію лексичного матеріалу – БД у форматі Microsoft Excel (див. табл. 4.).

Таблиця 4

Фрагмент систематизації лексичного матеріалу дослідження у БД-Excel

дѣло	справа	діло	чин	утвір	праця	робота	учинок	річ	позов
бій	баталія	потреба	потреб		акт	морока			штука

Обов'язковою вимогою систематизації матеріалу дослідження було збереження порядку слідування відповідників до московської лексеми.

Кількість українських відповідників до московської лексеми в МУС-1918 коливається від 1 до 25, а в РУСАН-1969 – від 1 до 26. Загальна кількість українських відповідників до московських слів нашої вибірки у першому словникові – 2728, а в другому – 2952. Кількість українських відповідників до кожного слова в обох словниках є важливим параметром для подальшого статистичного аналізу.

Завдання 2. Методом контрастивного аналізу зіставити ліву (московську) та праву (українську) частини 942-х словникових статей, спільних для обох словників, і сформувати вибірку словникових статей, у яких серед українських перекладних еквівалентів використано морфо-фонетичні лексичні дублети.

Наприклад, для порівняння розглянемо статті до слова *держать* у реєстрах двох досліджуваних словників (див. табл. 5 і 6).

Таблиця 5

Фрагмент систематизації лексичного матеріалу дослідження у БД-Excel за реєстром МУС-1918

держать	звжати	звжитися	вжитися	наважитися	поважатися	насмілитися
---------	--------	----------	---------	------------	------------	-------------

Таблиця 6

Фрагмент систематизації лексичного матеріалу дослідження у БД-Excel за реєстром РУСАН-1969

держать	<i>держати</i>	<i>держнути</i>	наважуватися	наважитися →
звжуватися	звжитися	відважуватися	відважитися	насмільоватися →
насмілитися	осмілюватися	осмілятися	осмілитися	

У словникові МУС-1918 слово *держать* не має лексичного українського дублета *держати*, тоді як словник РУСАН-1969 на першому місці серед перекладних відповідників до цього слова подає *держати*, а на другому – *держнути*, отже, зараховуємо цю словникову статтю до таких, що містять морфо-фонетичний лексичний дублет. Крім того, зазначаємо, яку позицію в переліку українських перекладних еквівалентів має це слово. Таку систематизацію лексичних даних було проведено для всіх 942 статей лексикографічної вибірки.

У словнику МУС-1918 серед 942 словникових статей на літеру "Д" визначено 249 таких, що серед українських

відповідників подають морфо-фонетичний лексичний дублет (26,43 % від кількості всіх аналізованих статей). Словник РУСАН-1969 уміщує вже 618 таких статей із лексичними дублетами (65,60 %). Візуально частку статей із дублетними відповідниками у двох словниках ілюструють діаграми (див. рис. 1, 2).

Уже ці кількісні дані є дуже промовисті щодо ступеня асимільованості словника РУСАН-1969 і переконують у системному намаганні советських словників наситити українську частину перекладного словника словами, близькими до московської мови.

¹ Відтворено оригінальний вигляд статті словника.

Рис. 1. МУС-1918: Співвідношення між словниковими статтями з українськими відповідниками – дублетами й недублетами

Рис. 2. РУСАН-1969: Співвідношення між словниковими статтями з українськими відповідниками – дублетами й недублетами

Індекс семантико-стилістичної близькості. Як зазначалось попередньо, важливим показником асимільованості словника є позиція українського дублета в переліку українських перекладних відповідників, тому що перекладний український еквівалент, що посідає першу позицію, найбільш близький семантично і стилістично до московського слова реєстру словника. Розподіл позицій українських лексичних дублетів у правій частині словникових статей показує, що і в МУС-1918 (вибірка обсягом 249 статей), і в РУСАН-1969 (вибірка обсягом 618 статей) близько 80 % статей містять морфо-фонетичний лексичний дублет на першій позиції в синонімічному рядові українських відповідників. Тому було поставлено завдання оцінити цю ознаку за допомогою статистичного параметра – окремого індексу.

Методика статистичної оцінки лексикографічного матеріалу дослідження ґрунтується на принципах комплексної квантитативної параметризації тексту за допомогою техніки статистичного індексування лінгвістичних явищ та метричного зіставлення отриманих статистичних значень. Таку метричну методику розробив і технологічно реалізував в автоматичній системі "TextAttributor 1.0 – 2.0" колектив лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що представлено у серії публікацій, зокрема: "Attribution of Short Ukrainian-Language Media Texts (Based on Experimental Data from the TextAttributor 1.0 System)" (Zuban, Darchuk, & Robeiko, 2025), "The system for automatic stylistic analysis of Ukrainian media texts TextAttributor 1.0 (techniques, means, functionality)" (Darchuk et al., 2024), "Від слова до цифри: лінгвостатистичний "портрет" ідіостилю Степана Бандери" (Зубань, & Кривенюк, 2024).

У нашому експерименті розглядаємо синонімічний ряд української частини словникової статті як ранжований список, у якому ранг 1, тобто перша позиція в списку українських відповідників, належить слову, що є найбільш значущим перекладним еквівалентом з найвищим ступенем семантико-стилістичної близькості до заголовного (московського) слова словникової статті. Такі слова належать до активної лексики української мови. Для того щоб визначити значущість кожного морфо-фонетичного дублета у словникової статті за позицією в синонімічному ряді перекладних еквівалентів (1, 2, 3, ..., 25), у дослідженні було введено статистичний параметр – індекс семантико-стилістичної близькості (ІССБ) морфо-фонетичного дублета до реєстрового слова. Для обчислення ІССБ було виведено таку формулу:

$$ІССБ = \frac{1}{N} + \left(1 - \frac{1}{N}\right) * \left(1 - \frac{N_x - 1}{N - 1}\right),$$

де N – кількість українських відповідників до реєстрового слова у словникової статті; N_x – ранговий номер морфо-

фонетичного дублета в синонімічному рядові українських відповідників. $\frac{1}{N}$ – це мінімальна можлива вага перекладного еквівалента. Вона відповідає ситуації, коли дублет стоїть на останній позиції в синонімічному рядові. Лінгвістично це означає, що навіть периферійний перекладний еквівалент має ненульову значущість, оскільки його включено до словникової статті. $1 - \frac{1}{N}$ – це амплітуда варіювання ваги між мінімальним і максимальним значеннями. Вона показує, наскільки може зрости значущість перекладного еквівалента залежно від його позиції. $\frac{N_x - 1}{N - 1}$ – це нормалізована позиція перекладного еквівалента в синонімічному рядові, приведена до інтервалу $[0; 1]$: якщо $N_x = 1$, дріб дорівнює 0 (перша позиція відповідника); якщо $N_x = N$, дріб дорівнює 1 (остання позиція відповідника). $1 - \frac{N_x - 1}{N - 1}$ – це інверсія значення позиції, що забезпечує зростання ваги перекладного еквівалента зі зменшенням його порядкового номера: що ближчий перекладний еквівалент синонімічного ряду до реєстрового московського слова, то вища його вага, а отже, і вищий ступінь семантико-стилістичної близькості до реєстрового слова.

Запропонована формула обчислення ІССБ реалізує лінійну нормалізацію позиційної ваги перекладного еквівалента в межах словникової статті, відображаючи його ранг у множині слів синонімічного ряду на інтервал значень від $\frac{1}{N}$ до 1, де крайні значення відповідають останній і першій позиціям. Для зручності подальших обчислень і спрощення аналітичних процедур подану формулу можна представити в алгебраїчно еквівалентному скороченому вигляді:

$$ІССБ = \frac{N - (N_x - 1)}{N}.$$

Обидва формульні записи є математично тотожними та реалізують однакову логіку лінійної нормалізації позиційної ваги перекладного еквівалента: максимальне значення ІССБ = 1 відповідає першій позиції відповідника у словникової статті, мінімальне значення ІССБ = $\frac{1}{N}$ – останній позиції відповідника, а проміжні значення пропорційно відображають місце перекладного еквівалента в синонімічному рядові.

Усі обчислення здійснено автоматизовано в межах укладеної лексичної бази даних (див. табл. 3, 4) кожного словника з використанням сервісу Microsoft Excel. Отримавши нормалізоване значення ІССБ для кожного дублетного перекладного еквівалента на мікрорівні словника в межах $[0 < ІССБ \leq 1]$, було визначено середнє значення ІССБ на макрорівні словника в множині статей із морфо-фонетичними дублетами: у МУС-1918

$\overline{ICCB} = 0,8830$ (у множині 249 морфо-фонетичних дублетів), а в РУСАН-1969 = $0,9129$ (у множині 618 морфо-фонетичних дублетів).

Індекс кодифікації морфо-фонетичної асимільованості словника. Кодифікаційна функція перекладного словника, що виявляється у здатності офіційно закріплювати та унормовувати правила використання лексичних одиниць, зумовлює використання в першій позиції перекладних еквівалентів словникових статей слів, що характеризуються високим лексико-функційним потенціалом – здатністю слова виконувати функції називання, вираження емоцій, впливу в різних стилях, контекстах, текстах, що визначає його значущість і роль у комунікації, тобто належність слова до активного лексичного складу мови. Визначення середнього значення індексу семантико-стилістичної близькості показує середню значущість морфо-фонетичного дублета в множині статей, у яких використано такі слова. Однак для розуміння того, яку значущість у кодифікаційній функції перекладного словника мають морфо-фонетичні дублети, необхідно статистично оцінити явище позиційної активності морфо-фонетичних дублетів у масиві українських перекладних еквівалентів досліджуваної лексикографічної вибірки. З цією метою було введено параметр – індекс кодифікації морфо-фонетичної асимільованості словника (ІКМФА), що обчислюється за такою формулою:

$$IKMFA = \frac{M}{N} \times \overline{ICCB},$$

Де M – кількість морфо-фонетичних лексичних дублетів: МУС-1918 (249), РУСАН-1969 (618); N – кількість українських перекладних еквівалентів у словникових статтях досліджуваної лексикографічної вибірки: МУС-1918 (2728), РУСАН-1969 (2952); $\overline{ICCB}$ – середнє значення індексу семантико-стилістичної близькості морфо-фонетичних дублетів: МУС-1918 (0,88), РУСАН-1969 (0,91).

Дріб $\frac{M}{N}$ обчислює відносну частоту морфо-фонетичних дублетів: МУС-1918 (0,091), РУСАН-1969 (0,21). Цей параметр указує на частку морфо-фонетичних дублетів у множині перекладних українських еквівалентів досліджуваної лексикографічної вибірки і статистично вирівнює оцінку нерівномірного розподілу морфо-фонетичних дублетів у множині слів досліджуваних словникових статей, коли дублети трапляються епізодично в багатьох українських синонімічних рядах та коли вони мають чільну позицію серед невеликої кількості всіх українських відповідників до заголовного слова.

Добуток відносної частоти морфо-фонетичних дублетів – $\frac{M}{N}$ та середнього значення індексу семантико-стилістичної близькості морфо-фонетичних дублетів – $\overline{ICCB}$ визначає вагу явища асимільованості словника у кодифікації перекладних українських еквівалентів. Проведені обчислення визначили такі числові значення індексу кодифікації морфо-фонетичної асимільованості для кожного перекладного словника: для МУС-1918 $IKMFA = 0,08$, для РУСАН-1969 $IKMFA = 0,19$.

Дискусія і висновки

Ідеологічна пастка, що в неї втрапила Україна у 30-х рр. ХХ ст., позначилася на розвиткові українського словникарства. Глобалізація, названа в советський час інтернаціоналізацією, переслідувала одну мету – денационалізацію узалежнених держав, себто невеличкую культурних відмінностей в ім'я загального, імперського в основі, наддержавного інтересу. Представлений у статті аналіз форм і наслідків мовної імперської політики московії в Україні послідовно переконує, що суспільно-філософська концепція лінгвістичного імперіялізму

Роберта Філіпсона може бути розширена власне лінгвістичним складником, який визначає форму домінування московської мови шляхом штучної асиміляційної кодифікації писемної форми української мови на всіх рівнях організації її системи.

Мовний імперіялізм комуністів призвів до того, що Мартін Гайдеггер визначав як "буттепокинутість" (Гайдеггер, 2007). Ословничення мови завжди тісно пов'язане з колективною надсвідомістю, що творить життя відповідно до свого змісту – імперіялістичного або націоналістичного. Тенденцію імперіялістичного словникарства советської доби підтверджує порівняльний аналіз лексичних реєстрів та структури словникових статей двох перекладних московсько-українських словників (МУС-1918 та РУСАН-1969), що засвідчує: 1) більшу кількість словникових статей з асиміляційними ознаками української лексики у словнику РУСАН-1969, для порівняння: у МУС-1918 серед 942-х словникових статей вибірки визначено 249 словникових статей з асиміляційними ознаками (26,43%), а в РУСАН-1969 – 618 таких статей (65,60%); 2) вищий ступінь лексикографічно кодифікованої асимільованості словника РУСАН-1969, що квантифіковано за допомогою статистичного індексу (ІКМФА), для порівняння: РУСАН-1969 – $IKMFA = 0,19$, МУС-1918 $IKMFA = 0,08$, відносна різниця між числовими значеннями ІКМФА обох словників становить 0,58, або 58%.

Виявлення асиміляційних ознак московської мови в українській частині перекладних словників було здійснено на основі поняття морфо-фонетичної асимільованості без залучення етимологічного аналізу, що в багатьох випадках фіксування морфо-фонетичних міжмовних дублетів пояснив би причину історично сформованої формальної подібності лексики двох споріднених мов і дозволив би виокремити штучно асимільовані до московської мови за фонетичними, словотвірними, словозмінними ознаками українські слова-дублети, що замінювали власне українські слова з іншими коренями чи афіксами. Однак використана методика синхронного зіставлення слів за ознакою морфо-фонетичної подібності у порівнянні двох словників, на наше переконання, релевантна до поставленої мети – статистично об'єктивувати й порівняти асиміляційні тенденції в перекладних словниках різних періодів. Тому питання про широке трактування асиміляційної подібності лексики як наслідків і етимологічних процесів, і штучної мовної інтерференції (зрощення української лексики) свідомо виокремлюємо для дискусії.

Новаторським у статистичному моделюванні асиміляційних явищ стало врахування позиції українських морфо-фонетичних дублетів серед перекладних еквівалентів словникової статті. Квантування цього явища відображає системний підхід до оцінки значущості морфо-фонетичного дублета: на мікрорівні словника використано параметр – індекс семантико-стилістичної близькості ($\overline{ICCB}$ та $\overline{ICCB}$), а на макрорівні – індекс кодифікації морфо-фонетичної асимільованості словника (ІКМФА). Запропонований статистичний параметр ІКМФА не претендує на врахування всіх типів примусової мовної "інтерференції" у лексикографії, і може бути доповнений іншими кількісними даними мовних виявів політики московського імперіялізму в реєстрі словника, проте цей індекс кількісно об'єктивує з високою вірогідністю системну тенденцію до формально-структурної уніфікації лексики, релевантну для зіставного аналізу перекладних словників різних періодів. Отримані статистичні результати – значення індексів $\overline{ICCB}$ та ІКМФА,

безумовно, мають відносну похибку (для МУС-1918 $\delta = 0,12$ (12 %), для РУСАН-1969 $\delta = 0,079$ (7,9 %)), але для лінгвістичних досліджень така похибка є прийнятною і незначною, що дає змогу з високим ступенем вірогідності: 1) застосувати розроблену лінгвостатистичну модель як апробовану методику, для дослідження реєстрів перекладних словників; 2) на базі отриманих статистичних даних робити висновки про всю генеральну сукупність – повний лексичний реєстр кожного досліджуваного словника.

Внесок авторів: Владислав Кривенюк – концептуалізація, формальний аналіз, методологія, написання (оригінальна чернетка); Оксана Зубань – концептуалізація, методологія, написання (перегляд і редагування).

Джерела фінансування. Автори заявляють про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

- Антоненко-Давидович, Б. (1970). *Як ми говоримо*. Радянський письменник. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000084>
- Гайдеггер, М. (2007). *Дорогою до мови* (В. Кам'янець, Пер.). Літопис. https://shron1.chtyvo.org.ua/Heidegger_Martin/Sutnist_movy.pdf
- Дубровський, В. (1918). *Словник московсько-український*. Рідна мова. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012817>
- Зубань, О., & Кривенюк, В. (2024). Від слова до цифри: лінгвостатистичний "портрет" ідіолекту Степана Бандери. *Українське мовознавство*, 1(54), 222–254. [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).222-254](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).222-254)
- Іванишин, П. (2022). *Ідеологія і держава: націософська інтерпретація*. Крила.
- Карпіловська, Є. А. (2022). Повернена лексика як ресурс для заміни вкраплень і калюк. *Лексикографічний бюлетень*, 31, 24–34. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/Lb_31_maket.pdf
- Масенко, Л. (2004). *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. КМ Академія. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001446>
- Масенко, Л. (2005). *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду: документи і матеріали*. Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001161>
- Масенко, Л. (2011). *Суржик: між мовою і язиком*. Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002745>
- Німчук, В., & Пуряева, Н. (2004). *Історія українського правопису XVI–XX століття: хрестоматія*. Наукова думка. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001025>
- Огієнко, І. (1924). *Український стилістичний словник*. Наукове товариство імені Шевченка. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001726>
- Огієнко, І. (2004). *Історія української літературної мови* (2-ге вид., випр., М. С. Тимошик, Упоряд.). Наша культура і наука. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001364>
- Пилипчук, Д. (2020). *Словники української мови: 1956–2018: бібліографічний покажчик*. Провіта.
- Пономарів, О. Д. (2011). *Культура слова: Мовностилістичні поради* (4-те вид., доповн.) Либідь.
- Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології. (1934). *Мовознавство*, 1, 20.
- Російсько-український словник (Т. 1: А–М). (1969). І. К. Білодід (Ред.). Наукова думка. <https://surl.li/zvskjt>
- Сайко, М. А. (2021). *Відтворювання і стандартизація медичної термінології в німецько-українських лексикографічних джерелах* [Дис. доктора філософії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка]. <https://surl.li/bpfzfw>
- Сайко, М. (2023). Перекладове термінознавство в Україні: становлення, основи та перспективи. *Мовні і концептуальні картини світу*, 74(2), 57–71. <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2023.2.04>
- Хвиля, А. (1933). *Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті*. Радянська школа.
- Шевельов, Ю. (1987). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус*. Сучасність. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001868>
- Штепа, П. (2010). *Українець і москвин: дві протилежності* (3-тє вид.). Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова. https://chtyvo.org.ua/authors/Shtepa_Pavlo/Ukrainets_i_Moskvyn_dvi_protylezhnosti/
- Darchuk, N., Zuban, O., Robeiko, V., Tsyhvinseva, Y., Sorokin, V., & Sazhok, M. (2024). The system for automatic stylometric analysis of Ukrainian media texts TextAttributor 1.0 (techniques, means, functionality). *Acta Linguistica Lithuanica*, 91, 224–247. <https://journals.iki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2328>
- Zuban, O., Darchuk, N., & Robeiko, V. (2024). Attribution of short Ukrainian-language media texts (based on experimental data from the TextAttributor 1.0 system). In *Proceedings of the 19th International Conference on Computer Science and Information Technologies (CSIT 2024)*. IEEE.
- Phillipson, R. (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford University Press. <https://archive.org/details/linguisticimperi0000phil>

References

- Antonenko-Davydovych, B. (1970). *How we speak*. Radianskyi pismennyk. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000084> [in Ukrainian].
- Darchuk, N., Zuban, O., Robeiko, V., Tsyhvinseva, Y., Sorokin, V., & Sazhok, M. (2024). The system for automatic stylometric analysis of Ukrainian media texts TextAttributor 1.0 (techniques, means, functionality). *Acta Linguistica Lithuanica*, 91, 224–247. <https://journals.iki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2328>
- Dubrovskiy, V. (1918). *Moscow–Ukrainian dictionary*. Ridna mova. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000012817> [in Ukrainian].
- Heidegger, M. (2007). *On the way to language* (V. Kamianets, Trans.). Litopys. https://shron1.chtyvo.org.ua/Heidegger_Martin/Sutnist_movy.pdf [in Ukrainian].
- Ivanyshyn, P. (2022). *Ideology and the state: A nationosophical interpretation*. Kryla [in Ukrainian].
- Karpilovska, Ye. A. (2022). Reclaimed vocabulary as a resource for replacing foreign inclusions and calques. *Lexicographic Bulletin*, 31, 24–34. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/Lb_31_maket.pdf [in Ukrainian].
- Khvyliya, A. (1933). *To destroy the roots of Ukrainian nationalism on the language front*. Radianska shkola [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2004). *Language and society: The postcolonial dimension*. KM Academia. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001446> [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2005). *The Ukrainian language in the twentieth century: The history of linguicide: Documents and materials*. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001161> [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2011). *Surzhyk: Between language and "yazyk"*. Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002745> [in Ukrainian].
- Nimchuk, V., & Puriaieva, N. (2004). *History of Ukrainian orthography of the 16th–20th centuries: A chrestomathy*. Naukova dumka. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001025> [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (1924). *Ukrainian stylistic dictionary*. Shevchenko Scientific Society. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001726> [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (2004). *History of the Ukrainian literary language* (2nd ed., rev., M. S. Tymoshyk, Comp.). Nasha kultura i nauka. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001364> [in Ukrainian].
- Phillipson, R. (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford University Press. <https://archive.org/details/linguisticimperi0000phil>
- Ponomariv, O. D. (2011). *Culture of the word: Linguistic and stylistic advice* (4th ed., rev.). Lybid [in Ukrainian].
- Pyplychuk, D. (2020). *Dictionaries of the Ukrainian language: 1956–2018: A bibliographic index*. Prosvita [in Ukrainian].
- Resolution of the People's Commissariat of Education Commission on reviewing work on the language front in matters of terminology. (1934). *Movoznavstvo*, 1, 20 [in Ukrainian].
- Russian-Ukrainian dictionary* (Vol. 1: A–M). (1969). I. K. Bilodid (Ed.). Naukova dumka. <https://surl.li/zvskjt> [in Ukrainian].
- Saiko, M. (2023). Translation-oriented terminology studies in Ukraine: Formation, foundations, and prospects. *Linguistic and Conceptual Worldviews*, 74(2), 57–71. <https://doi.org/10.17721/2520-6397.2023.2.04> [in Ukrainian].
- Saiko, M. A. (2021). Reproduction and standardization of medical terminology in German–Ukrainian lexicographic sources (Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv). <https://surl.li/bpfzfw> [in Ukrainian].
- Shevelov, Y. (1987). *The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941): Status and condition*. Suchasnist. <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001868> [in Ukrainian].
- Shtepa, P. (2010). *The Ukrainian and the Muscovite: Two opposites* (3rd ed.). Dmytro Dontsov Scientific and Ideological Center. https://chtyvo.org.ua/authors/Shtepa_Pavlo/Ukrainets_i_Moskvyn_dvi_protylezhnosti/ [in Ukrainian].
- Zuban, O., & Kryvenok, V. (2024). From word to digit: A linguo-statistical "portrait" of Stepan Bandera's idiolect. *Ukrainian Linguistics*, 1(54), 222–254. [https://doi.org/10.17721/um/54\(2024\).222-254](https://doi.org/10.17721/um/54(2024).222-254) [in Ukrainian].
- Zuban, O., Darchuk, N., & Robeiko, V. (2024). Attribution of short Ukrainian-language media texts (based on experimental data from the TextAttributor 1.0 system). In *Proceedings of the 19th International Conference on Computer Science and Information Technologies (CSIT 2024)*. IEEE.

Отримано редакцією журналу / Received: 29.01.26
 Прорецензовано / Revised: 22.02.26
 Схвалено до друку / Accepted: 31.03.26
 Опубліковано / Published: 31.05.26

Oksana ZUBAN, PhD (Philol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-2644-3892
e-mail: oxana.zuban@knu.ua
Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

Vladyslav KRYVENOK, bachelor
ORCID ID: 0009-0006-1070-7378
e-mail: vladyslavkryvenok@knu.ua
Taras Shevchenko National University, Kyiv, Ukraine

FORMS AND CONSEQUENCES OF MOSCOW LANGUAGE IMPERIALISM IN THE UKRAINIAN VOCABULARY OF THE 20TH CENTURY (BASED ON LINGUISTIC STATISTICAL EXPERIMENT DATA)

Background. *Ukrainian lexicography of the twentieth century has predominantly been studied in terms of qualitative and structural changes under the influence of the language policy of the 1930s, whereas the statistical measurement of assimilative lexicographic tendencies has not become an object of linguistic research. This gap determines the relevance of the present study, which aims to statistically objectify assimilative tendencies in translation dictionaries through a quantitative analysis of samples from the lexical registers of two Moscow-Ukrainian dictionaries compiled before and after 1933. This chronological division is determined by the policy of Moscow linguistic imperialism aimed at the forced assimilative codification of the written form of the Ukrainian language.*

Methods. *The study employs methods of statistical and contrastive analysis, as well as phonetic, morphemic, and word-formation analysis. Methods of graphical visualization of statistical data are also applied.*

Results. *The analysis of the lexical registers of two translation Moscow-Ukrainian dictionaries demonstrates a number of assimilative differences in the formation of the Ukrainian-language component of dictionary entries. By means of contrastive analysis, the left (Moscow) and right (Ukrainian) parts of 942 dictionary entries common to both dictionaries were compared. On this basis, a sample of dictionary entries containing morpho-phonetic lexical doublets was compiled – Ukrainian words characterized by varying degrees of formal similarity to the corresponding Moscow register lexeme, without regard to etymology. Based on these lexicographic samples, two indices were calculated: an index of semantic-stylistic proximity and an index of codification of morpho-phonetic assimilatedness of the dictionary. Together, these indices form a model of statistical parameterization of assimilative processes that emerged as a consequence of twentieth-century Moscow linguistic imperialism.*

Conclusions. *The obtained values of the statistical indices demonstrate that the dictionary published in 1969 exhibits a substantially higher degree of lexicographically codified assimilatedness than the dictionary of 1918. The statistical methodology substantiated in the study and tested on representative lexicographic material allows, with a high degree of reliability, the assessment of the entire general population – that is, the complete lexical register of the analyzed dictionaries. The proposed index of morpho-phonetic assimilatedness codification does not claim to provide an exhaustive statistical description of all types of forced interference resulting from the policy of Moscow linguistic imperialism; however, it quantitatively objectifies a systemic tendency toward formal and structural unification of vocabulary. The developed methodology is therefore relevant for the contrastive analysis of translation dictionaries from different historical periods.*

Keywords: *Ukrainian language, lexicography, translation dictionaries, linguistic imperialism, assimilative tendencies, statistical analysis.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.